

Brev fra Enerhaugen

Av Helge Bergland

Betraktninger under parafinlampa

Det å vokse opp hos besteforeldre har både sine lyse og mørke sider. For å ta det siste først så vil en jo som regel miste sine nærmeste så altfor tidlig, ofte i skolepliktig alder. En vil kanskje også få en noe gammelklok innstilling til liv og problemer. Og en står i fare for å bli dugelig bortskjemt.

På den annen side slipper en ofte den form for stress som det moderne samfunn er så besmittet av. En får gratis gløtt inn i en fortid som ellers bare historiebøkene kan gi deg.

Grunnet omstendighetene dukket jeg opp hos min fars foreldre allerede ved tre måneders alder.

En ellers troverdig kilde betrodde meg ved 59-års alder et tidligere ukjent fenomen. At bestemor fant meg på trappa dagen etter at jeg så dagens lys, i solrenninga hilste jeg energisk den nye dag, båret dit av en fortvilet mor. Nå er alle kilder som kan bekrefte eller benekte denne versjon forlenget under torv, så det blir bare en interessant tankelek. Men tidspunktet kunne være høvelig: Fødselsdagen er 5. juni, en

*Helge Bergland med sin kone Solveig.
(Utlånt av Unni Kvisler.)*

vanlig stabil og pen tid på de Sameiske breddegrader.

Dette blir mye navlebetraktninger, men det er tiden og omstendigheter jeg gjerne ville frem til. Her jeg sitter og prøver ane avstanden mellom parafinlampa og skrivemaskinen, må det erkjennes at ti'a har vært lang og lykkelig. Jeg fikk en god kontakt med lekta, barn med ektefeller som hadde sterke bånd til hjemmet, og som fant stiene hjem uten plager av vind og vær. Tantene hette Hanna, Olava, Hilda, Nelly og Ragnhild og onklene Einar, Thorstein, Ole, Arthur og Johan. Den siste gruppa skulle også inneholde min far, skulle det vise seg, med tid og stønner.

Så var det et mylder av søskenbarn, men sine data som jeg beflittet meg for å holde rede på. Dette var før abortlov og med alle utlør i sognet i full beredskap, selvsagt. Parafinlampa var kjøkkenets midtpunkt. Den var diktatoren som erte rokken og veven, kinna og atoren og verkstedbenken, og

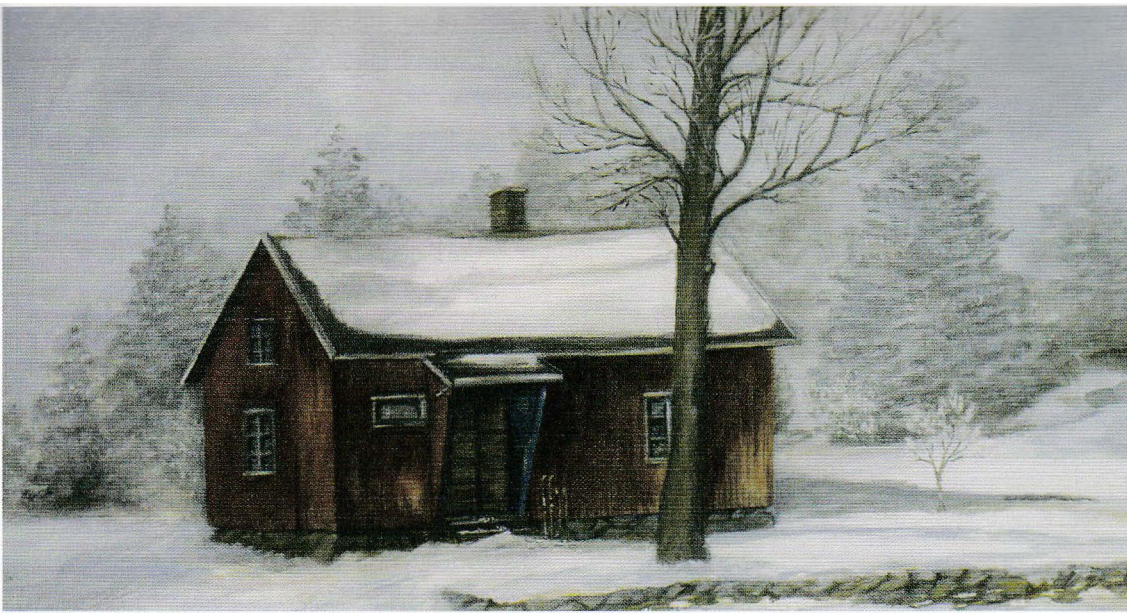
hadde også lys til overs for «Blant sydhavets Pirater» i Allers og lykkelige leksebøker.

Men parafinlampa hadde også sin overmann. Det var Skumringstimen, som var en tid til stille ettertanke og påkallelse og bønn, ydmyke sukk fra krokene og fred... Så kunngjorde bestefar at nå var det mørkt nok til å tenne lampa. Og tyristikka fløtta ild fra en godmodig ovn til lysguden under taket.

Karder og ull og rokk, ja. Det var bestemors vinterverden. Bestefar var håndverker, lagde nytt og lappa gammelt. Ofte klaga han over sine arbeidsgivere; det samla seg mye ku- og hestegjødse under verkstedbenken, ja. Så fikk geraniumene til bestemor tilleggstrygd og ble frodige. Ellers satt bestefar ofte rundt på gårdene, ei uke her og to uker der, med sko og seletøy, og det vanka mynter og ros og en fleskebit å ta med hjem.

Like over kommoden hang bilde fra Verdensutstillingen i 1914, det var vanlig i alle hjem på den ti'a, og må ha gitt enorme fortjenester til de som sto bak idéen.

Så var det to store bilder, sammensatt av flere småmotiver: Det ene; Fader Vor, og det andre; Jesu Christi Kors. Jeg brukte timer av barndommen foran disse to bilder. Særlig korsfestelsesmotivet fra det siste, med de to røvere, hvorav den på høyre side skulle få være med i Paradis. Jeg syns den fortapte var mest sympatisk, inntil jeg en dag forsto den fatale feiltagelse. Jesus hang jo mot meg, altså hans høyre var min venstre. Dermed var den riktige røver frelst. Men da begynte jeg å føle med den andre, medskyldig i at han gikk fortapt.

Enerhaugen, etter maleri av Unni Kvisler Tønsberg

Det var ett bilde igjen, til overmål et familieportrett. Ei nydelig dame, som vi bare kalte tante Sofie, og som skuet ned med et uutgrunnelig Mona-Lisa-smil. Gåten var hvorfor det var plassert bak døra. Når fremmede kom inn dekket døra mellom romma den skjønnne dame, slik at fremmedfolk gikk glipp av dosen av skjønnhetsåpenbaring.

Mange år seinere fikk jeg svaret på den hensiktskloke plassering: Sofies Mona-Lisa-smil var falskt som bare det. Ho hadde i unge år rømt til Amerika sammen med en fremsynt mann som hadde tatt med i bagasjen en betrodd kasse, ja, sjøve kommunekassa.

Ja, du tante Sofie, du lurte oss godt.

Nisser og Dverge bygger i Bjerge

«Trur du på nissen?» Ja, en kan stille dette dumme spørsmålet til 8–10-åringer i dag, og du vil få et flir eller gapskratt til svar. «Neimen, gi deg du a, gammer'n». Riktig nok, dagene før

jul vil du muligens få et beregnende «ja», da kan det lønne seg å være litt samarbeidsvillig når det gjelder akkurat julenissen. Men nisser i sin alminnelighet, spøkelser og uforklariige hendelser, bare tull!

I sannhet, verden går fort bakover. For bare 50 år si'a levde der nisser og andre merkelige fenomen i hopetall i Sameias fjell og skoger. For ikke å snakke om ungenes verden, livet, leken og framtia var utenkelig uten disse vesener, på godt og vondt.

For å begynne med nøkken, dette skremmende monstrem på bunnen av brønner og dammer. «Pass deg for nøkken», sa eldre, og du gikk varsomt rundt den mystiske brønn, og enkelte ganger kunne du med litt fantasi se, i hvert fall skyggen av beistet nere på bønn.

Eller ta vardøgeret. En selvfølge- lighet, som i hvert fall ikke jeg tvilte et sekund på. En kveld kunne vi sitte

i kjøkkenet, opptatt med vårt, og vi hørte stegene ute, de par steg på teinhella som tydet på at nå kom det noen. Men det var ingen, det var bare vardøgeret som gikk i forveien og varslet. «Nå kommer det noen», onstaterte mor. «Hvem kunne det nå være?», noen gjetninger på aktuelle kveldsbesøkskandidater, og riktig, et kvarter eller en halv time seinere sto et menneske i stua, det kunne være en nabo eller slektning. «Ja, jeg hørte vardøgeret ditt», sier mor, «jeg satte på kaffi'n» Enkelt og greit.

Av troll og buser var det mange. Vi unger på Enerhaugen og Bergland hadde mest respekt for Grønmyr-busen. På det lokale plan fastsatte den vestgrensen for aktiviteter fra skumring til demring, og sjøl midt på dagen

revde den forsiktige steg i mosen og et Fadervår. Bare han Ka'l Dammen kunne å fritt gjennom Grønmyrholtet til alle døgnets tider. Han hadde Svarteboka.

Men nissene var nok det mest spennende for oss unger, og det var døm vi var mest opptatt av. Det var to slags nisser, de som holdt tell inni berget og døm på låven. Døm inni berget var de minst farlige. Det var flere år si'a noen hadde sett døm ute, så enkelte ganger funderte de eldre på om døm eksisterte lengre.

Det var trolig at all minering og skytinging hadde skremt døm. Det var en gjengs oppfatning at nissen var vår for skarpe lyder og smell.

Tilbake sto da låvenissene, og

jeg er ikke den dag i dag i tvil om at besteforeldre trodde på dem,

heldigvis. I en fjernsynsfattig tid, ja, krystalltallapparatene erobret bygdene var det historier og nisser og spøkelser

som stort sett holdt hjernevinninger og fantasi i gang.

Jeg så aldri nissene som guttonge. Men jeg drømte om døm om natta, ofte fæle mareritt, hvor nisseflokker var etter deg, og du kom ikke av flekken. Da var det godt å vakne til nær trøst, og kanskje lampa måtte tennes før du fikk roa deg ner.

Det gikk jo mange historier om nisser som fordelte fôret tell dyra etter nisseskjønn, og over eller under menneskelig forstand. Nissen hadde sitt yndlingsdyr på hver gård, og det hendte at to kuer hadde samme klave om morran eller det som verre er.

Det med å sette ut mat til nissene i jula og andre merkedager blei aldri praktisert hos oss. Bestemor var nøysom og forsiktig, ikke noe skulle gå til spille, og mente som så at hvis en gjorde rett og skjel for seg i livet, så ville nissene la en være i fred. Dette godtok nissene våre, selv om bestefar mente døm hadde skjært hakkels på låven ei natt. Men litt nissehjelp var jo bare bra.

Men mor tell bestefar hadde møtt nissen, nede i Bershagan. Ho trudde først det var en liten gutt som hadde gått seg vill, men så fikk ho se skjegget og hørte nisselatteren, «hy-hy», sånn lo alle nisser, ja, da slapp ho tyttbærspannet og tok reper'n.

Bestefar var en god skiløper, og en gang hadde han kommet ut av kurs inni Trømborgfjella, ja, reint ut sagt gått seg vilksen, da han i måneskinnet kom tell ei hytte hvor det var full fest. Han blei glad, veit du, for nå kunne han få rett kurs him. Men da han kom forbi vinduet besinte han seg, heldigvis. For det var nok ikke mennesker som holdt tell i denna hytta, nei. En nisse gnikka på

ei fele, en nisseslått så fin at han ikke kom seg a' flekken. De andre nissene dansa, det kunne være en 12–14 støkker i alt. Heldigvis, ingen merka noe tell kristenmannsbesøket, og bestefar hogg staven i skara og forsvant. Ikke lenge etter kom han på et skispor i rette leia og kom fram te' bygda. Sea hadde han på sommerstid forgjeves prøvd å finne igjen nissehytta, men nei.

Som sagt, det er bare vel 50 år sea jeg satt og hørte disse beretninger, det vidunderlige hjernehjulet som heter fantasi begynte å svinge, fortene og fortene, som en karusell. Tror jeg på det i dag? Den teknologiske verden ler, men jeg forsøker å holde drømmen fast.

Helen

Den dagen skoleporten åpnet seg fikk en del i en ny og spennende verden. Og det var tid til å tenke på en kjæreste.

De første dagene hadde en ikke tid, naturligvis. Første måtte en få lukta av kritt og svamp inn i villmarknesa. Så skulle en, mer eller mindre motstrebende lære seg manerer, fortelle frøken Sønstegård nyheter hjemmefra, navn på kuer, kalver og høns, hva en hadde drømt om natta, og så videre.

Så fikk en i hende de spennende bøker, med allverdens mystikk. Godt at interessen for Knoll og Tott hadde lært en det grøvste under parafinlampa, en var ikke helt sau, nei. Så lærte en navna på klassekameratene, fant fort ut hvem av guttene som var finest å være sammen med i friminuttene, og på skoleveien.

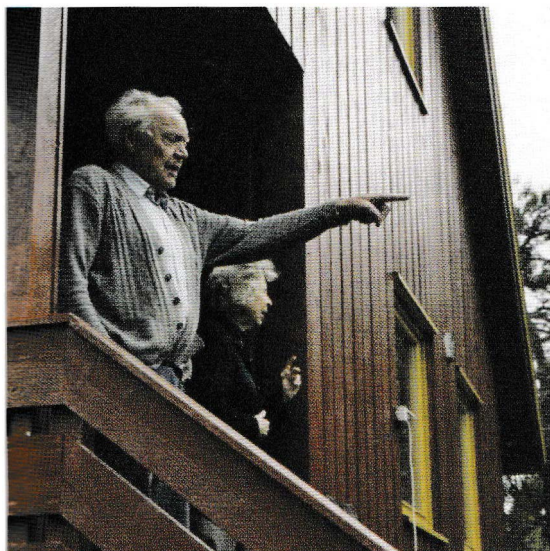
Og så var det tid til å kikke på jentene da. Det var åtte støkker å velge i, hvis en ikke skulle ta Frøken til kjærest da, liksågodt først som sist. Men Frøken

var nesten for fin, hadde mufte som ho stakk henda i på kalde dager. Riktignok var det frøken som tok frem de spennende bibelbildene fra kassa bak tavla, men så fikk en ikke lov å kaste småstein. Og det var for gæli.

Nei, det måtte bli Helen. Helen bodde på Søndre Mysen og skjebnen ga oss samme skolevei, et kort støkke. Men det blei tid til å se bøkene til hverandre og utveksle familiehemmeligheter. Så begynte jeg å tenke Helen før jeg sovna om kvelden. Og det gikk fint. Det hendte vi rusla rundt på barnslige enger og plukka blomster hele natta, og jeg vakna om morran, rik på kjærlighet og drømmelykke, og jeg begynte dagens gode gjerninger, de dagene det ikke var skole. Det blei ved og vann til den store gullmedalje, Vårherre styrte verden, det var best å holde seg venner med ham, om Helen skulle være tro skoletia ut.

Og hver onsdag og lørdag var det skole på Mysen Ytre Kreds, og jeg så min elskede igjen. Det jeg likte best var den deilige kniselatteren. Ja, når Helen sto langbeint og lys og undselig og kniste med lett bøyet hode, ja, da gikk jeg rett i paradiset. Det hendte at ho fra sin privilegerte plass på første benk, tok en titt bak i rekkene på eventyrprinsen. Frøken Sønstegård ymtet frampå med en korreks for det varme blikk, og Birger sa: «Døm skal visst gifte seg når døm blir store». Ja, det var ord i rette tid, men først måtte en lære seg skrivekunsten og bli rik i en fart. Håpet om prestekall var enda ikke oppgitt, selv om enkelte voksne mente jeg ikke fikk plass til kragen, halsen var for kort.

Så var det søndag med fotballkamp på Mysen, og jeg bega meg til kamparenaen for første gang. Og veien

*Helge og Solveig Bergland på verandaen sin.
(Utlånt av Unni Tønsberg Kvisler).*

forbi Søndre Mysen da, ikke rett og upersonlig som i dag, men kronglete og intim, kloss inntil klosterhagen med den utvalgte, og der kommer sannelig to jenter under latter og knis, og søster Marit dytter vennskapelig storesøster inn i min lykkelige bane.

Ja, her er ikke tvil. Her har vært soskenbetroelser og under fortsatte dult, nesten inn i armene til den fortapte, er saken grei. Jeg har kjærest. Ho heter Helen. Og den lykkelige dag fortsetter. Jeg betaler 10 øre og Kvik, Halden slår Mysen 16-4. Det var i de dager en fikk noe for pengene. Dessverre, de mørke skyer kommer. alt neste skoledag kommer katastrofen. Helen skal bytte skole. Ho skal inn på Byskolen. Den Ytre Krets var ikke god eller Vårherre hadde klusset med skolekretsgrensene.

Det blei en tung siste dag. Helen snur seg ikke og kniser en eneste gang. Og da jeg attpå til må sitte igjen for å ha pratet under utgangsbønnen, ser jeg

ikke Helen gjennom tåreflimmeret da Frøken Sønstegård gir meg tilgivelsen. Ho er for lengst hjemme på kjøkkenet på Søndre med kjøttkakene.

Neste skoledag. En plass er tom på første jentebenk. Sangen: «Jeg vet en deilig have» fungerer ikke, jeg finner ikke melodien. Forresten har jeg aldri hatt sangstemme, viste det seg så altfor sent. Thorleif hadde heller ikke. Men han ble advart i tide, og tidde.

Da skraper det på døra, og Frøken går ner og lukker opp. Så er det Helen som ikke fant veien til det riktige klasserom på Den Nye. Så kniser ho kledelig og får lov å være hos oss denne dagen. Så må vi ta en sang til, og jeg synger av full hals.

Nei, Helen, du skulle aldri ha bytta skole.

Dagens gleder og problemer

«Rekna de lyckliga stunderna blott» heter det i en svensk sang, og stort bedre og penere kan det vel ikke sies. Vel, skal en være effektiv i vårt strebersamfunn, så skal en helst slå en strek over fortia, og bare bevisst arbeide seg fra – og oppover. Ofte har jeg på følelsen at jeg har gått baklengs gjennom livet, altfor opptatt av det som har vært, og lite forberedt på det som ligger i framtia. Slik bygger en ikke opp en karriere, en kjenner jo signalene fra en datastyrt verden med alle dens muligheter; du kan snart sitte foran en fjernsynsskerm hjemme og få alle opplysninger du ønsker: Rekkefølgen på 18 km i vinteridrettsuken 1930, resultatet av stortingsvalget i x antall år, eller forslag til en rask middagsdessert.

Men du kan ikke få igjen en dags opplevelser fra en fjern barndom. Da

må du bla i minnenes bok, massere hjernevinningene, «rekna de lyckliga stunderna».

· Ofte tenker jeg med gru på den

situasjon at en hadde gjemt alle bitre og vonde opplevelser, og glømt det gode. For såpass realist er vel noen hver av oss at vi vet det har vært gode og mindre gode dager, nederlag og ydmykelser, mange ting som skulle vært gjort annerledes. Da er det godt at en er sånn innretta at en husker best det gode, og at skuffelsene er blitt igjen på veien.

Stort sett har vel de fleste gode minner fra hjem og sine nærmeste. Det er ikke til å legge skjul på at mine besteforeldre, som ble min barndoms far og mor, for meg står som det beste i verden. Andre, ute fra sidelinja, vil kanskje se det med andre øyne. Det er mulig mange ville si at far ikke skulle ha overlatt alt grovarbeidet til mor. Men far var håndverker, og var ofte rundt på gårdene i uker. Jakten var hans store hobby, jordbruker var og blei han aldri, den saken er klar.

Hjemmet var kristen-religiøst på den gamle måten, og det hendte vel, da som nå, at liv og lære kom i konflikt med hverandre. Jeg hadde i de første barneår en makaber form for samling på utklipp. Det var dødsannonsene i «Indre», som foruten «For Fattig og Rik» var det eneste blad vi hadde.

Når «Indre» kom var det veldig spennende å se om det var noen dødsfall, og en måtte ha saksa i beredskap, slik at en fikk sikret seg klenodiene for samleboka. Naturligvis var det ikke så gromt hvis det var noen vi kjente som hadde vandret, men verden var liten, så det var ikke så ofte det blei kollisjoner på dette felt.

Det tredje bud blei håndhevet med pietet og strenghet. Det var forbudt å gjøre noe utover det aller nødvendigeste på son- og helligdager. Far kom ofte i samvittighetskonflikter når det gjaldt jakt. Enkelte andre tok ikke helligholdelsen så strengt og losen gikk som på alminnelig hverdager, og vel så det, naturliglig nok. Det blei en rastløs gang mellom geværet og dører og vinduer, men mor holdt streng kontroll, og jeg husker ingen «sprekk».

Da var det verre for oss unger. I lekens iver kunne ofte dagene gå i surr, og en sevjesøndag husker jeg vi hadde laga oss en del sevjespyd, som vi kasta utpå jordet. Men vel inne på kjøkkenet til søndagsmiddagen sto straffens øyne hardt på meg, og mor ville ha greie på hvilken dag det var. Da slo erkjennelsens spyd ned i meg, jo, det var søndag «Men de kjeppene jeg hadde hugd ner og telja på?» Ja, en blei svar skyldig.

«De kjeppene ska brenne på håndbaken din på Dommedag!» Ikke de lyseste utsikter for en 8-åring, nei, jeg prøvde forsøksvis å holde handa så nær ovnen som mulig. Det var varmt, ja. Enn om jeg brente døm opp sjøl, på forhånd? Bare utflukter. Jeg måtte da vite at Gud var allmektig, jeg gikk da på søndagsskolen. Samme hva jeg gjorde, på Dommens Dag var pinnene på plass, vanskelig å få døm tell å balansere allesamma kanskje, men... Jeg kasta de pent bearbeida spydene bak dragkista i gangen, og gikk ut i Getsemane og gråt bittert.